

УДК 82.512.145.«19»: (17+111.852)

Юнусов Шевкет Эльвисович, кандидат филологических наук доцент кафедры крымскотатарской филологии факультета крымскотатарской и восточной филологии Таврической академии ФГАОУ ВО «КФУ им. В.И. Вернадского», г. Симферополь, Республика Крым, РФ
E-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

СООТНОШЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ФАКТОВ
И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОПЛОЩЕНИЯ
В ПОВЕСТИ ШАМИЛЯ АЛЯДИНА «РОДНИКИ»

Аннотация: В работе анализируются содержательно-формальные и концептуальные особенности исторической повести видного крымскотатарского писателя. Рассматриваются проблемы сюжетно-фабульной сцепки, принципов повествования, жанровой доминанты эссе.

Ключевые слова: авторская позиция, проблематика, учитель, домысел.

Yunusov Shevket Elvisovich, Candidate of Philology, Associate Professor of the Crimean Tatar Philology Department of the Faculty of Crimean Tatar and Oriental Philology of the Taurida Academy of the Federal State Optical University of Russia "KFU im. IN AND. Vernadsky ", Simferopol, the Republic of Crimea, the Russian Federation

E-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

SDC 82.512.145.«19»: (17+111.852)

THE RATIO OF HISTORICAL FACTS AND ARTISTIC EXPRESSION IN
THE STORY OF SHAMIL ALADIN RODNIKI

This paper analyzes the content and formal and conceptual characteristics of the historical novel, the prominent Crimean Tatar writer. Discusses the problems of the plot-fable coupling, the principles of narration, the dominant genre of the essay.

Key words: author's position, perspective, a teacher, a suggestion.

Меселенинь муимлиги ве шимдигедже япылгъан ишлер. Миллий эдебиятшынаслыгъымыз Шамиль Алядиннинъ (1912-1996) эдебий-бедий

мирасыны огренип, онынъ эдебий эснастаки ерини бельгилемек меселесине сонъки девирде баягъы дикъкъат айырмакъта: эсерлерининъ топламлары, хатырлавлар джыйынтыгъы [1], бир сыра макъалелер дюнья юзю коръди.

Макъаленинъ макъсады. Ишбу ишимизде биз кене онынъ тарихий несирымиз саасындаки иссесине дикъкъат этип, «Чорачыкълар» повестинде эссе унсурлары мевджутлыгъыны, бедий уйдурув ве проблематика меселелерини козьден кечирмекни макъсат эдинеждемиз.

Шамиля Алядиннинъ «Чорачыкълар» (1983) повести тарихий девир аляметлери, тасвирленген образлар, котерильген меселелер джеэтинден «Теселли» (1957) ве «Иблисининъ зияфетине давет» (1979) эсерлеринен мантыкъча багълы олып, тарихий эсерлер даиресини тешкиль эте. Яни сексенинджи сенелерге келип бу муэллиф тарихий несир яратув саасында муайен бир теджрибеге саип ола ки, бу теджрибе онъа бедий «экспериментлер» кечирмеге акъ бере: икяе ичиндеки икяе композициясында къурулгъан «Чорачыкълар» повести тарихий эссе тюрюне мейилли ки, мында несирджи тарихий вакъиларны сербестче къууллана. Белли олгъаны киби, языджынынъ ильк оджасынынъ силинмез образына итъаф этильген ишбу повестте XX асырнынъ сонъунда юзь берген бир тесаддуф шу асырнынъ башларына хатыраджа къайтып, эсернинъ серлевасына чыкъарылгъан сёзнинъ манасыны айдынлатмагъа хызмет эте.

Эсернинъ темелине языджи баш къараманынынъ биографиясындаки Махульдюр деврини арды-сыра тарифлев принципини къоя. Жанры повесть дие бельгиленген бу эсерде баш къараман артында кой мисалинде косътерильген бутюн халкънынъ маджералы вакъыттаки яшайышы козьге чарпа. Бойле экен, биографик повесть къаиделери сынъырларына сыгъмагъан «Чорачыкълар» эсеринде муэллиф башка тарихий вакъиалар ве тарихий сымаларны косътермек зорунда къала. Месея, мында Яя Байрашевский, Къырымда ачлыкъ муити, койнинъ тарихы, шу джумледен бу койде юзь берген бир адисе акъкъындаки «Топузлы шалым» тюркюси киби алларны къайд этмек мумкюндир. Анъылгъан эсернинъ башында уйкен ве яш несильнинъ векиллери

олгъан муэллиф, онынъ оджасы Абдурешид Селяметов – бир тарафта, ве сонъкисини кетирген айдавджы – оджанынъ торуны – экинджи тарафта, араларында бир дюньябакъыш фаркъынынъ мевджутлыгъы сечиле: эсли башлыларгъа кечмишке урьмет не къадар самимий,табийй ве азиз олса, бу яшнынъ о узакъ кечмиштен алып береджеги ёкъ, чюнки о, бам-башкъа девир ве менфаатнынъ ичинде булунмакъта. Амма тамам бу фактор эсернинъ гъаевий къыйметини арттыра: арадан алтмыш йыл кечкен сонъ кене корюшкен муаллим ве онынъ талебесининъ корип-кечиргенлеринден «мермер уфанаджакъ», «демир тотланаджакъ» [2, с. 410]. Албуки, эппейи йыл корюшмеген оджа ве талебе арасындаки субет шеклинде тизильген конструкцияда артыкъ озю де яшынынъ «лезетини» тамакъта олгъан шу сабыкъ талебе кене биринджи оджасына итирамыны ифаде этмекни бордж таный. Абдурешит-оджанынъ тыш къыяфети, субет тарзы, узакъ кечмишке мунасебети онынъ шу тарихий вакъытнынъ махсулы олгъанына ишареттир. Онынъ йигирминджи сенелернинъ башында Махульдюр коюнде оджалыкъ этип башлагъан деврине аит вакъиалар повестте тетаматынен тарифлене. Шу адиселерни окъуйыджысына изаатламакъта олгъан муэллиф исе о вакъытлары секиз-он яшындаки талебедир. Мында Яя Наджип Байбуртлы, Яя Байрашевский ве онынъ омюр аркъадашы Сафие-оджапче, Усеин Шамиль Токътаргъазы киби муневерлернинъ халкънынъ тасиль алмасындаки ролю косътериле. Олар сырасында Абдурешид-оджа даа тасилини инсан акълы битирмеген, бойле экен балаларны окъутув теджрибесине малик олмагъан 19 яшындаки генч оджа. Шунунъ ичюн олса керек, шимди Дормендеки субетлери вакъытында Шамиль Алядин сабыкъ оджасына онынъ дерслер кечирген вакъытларында озю акъкъында бир шей айтып бермейип, тек окъувнен огърашкъанларыны тийдирип ала. Иште, бу момент кечмишни тетаматлыджа айдынлатмагъа маначыкъ ола.

Затен повестнынъ гъаевий-бедийй озегини онынъ сонъки эки саифеси тешкиль эте – мында ихтияр мусафирнинъ тарифинден эсернинъ не ичюн «Чорачыкълар» деп адландырылмасынынъ асыл манасы ачыла. Окъуйыджы

исе онда Абдурешид оджа киби буюк бир бильги ве тербие чокърагъынынъ Шамиль Алядин киби «козъчиклери» (яни чокърачыкълары) асыл олгъаныны анълай. Икяесини битирикен, языджынынъ биринджи оджасы: «Мусааденъизле» бир муътебер ер акъкъында даа эки сёз иляве этмек истейим. Меним ичюн о ер пек къыйметли. Койнинъ дживарында... къая астындан явашчыкътан къайнап, давушы азачыкъ эшитилип, салкъындан-салкъын сув чыкъмакъта. Чорачыкълар дейлер онъа... Яъни Чокърачыкълар!.. Чорачыкъларгъа билеклеринде гугюмлери енъи несиллер эп келелер-кетелер. Чорачыкълар – койнинъ юреги ве виджданы...» [2, с. 487–488]. Муэллифнинъ озю де бойле мешур «чокъракълардан» бири акъкъында Сафтер Нагаевнен субетинде (1987 с.) буюк итирамнен бойле хатырлай: «...Иш Багъчасарай мектебининъ озюнде алтмыш учъ йыл эвель... къырымтатар зиялылары ичюн тиль ве эдебият дерслери берген улу Яя Наджип Байбуртлыда, онынъ фааль гъайретинде эди. Байбуртлынынъ элинде окъугъанлар сонъунда тюрюлю меслек саиплери олдылар, ама тильни, эдебиятны унутмадылар. Демек ки, языджылыгъым муаллим Яя Наджипнинъ эдиесидир... Албу ки, Байбуртлы саде тиль ве эдебият оджасы дегиль де, о, къырымтатар халкъы ичюн там бир тарих, бир медениет чокърагъы, теракъият дюньясы эди» [3, с. 64]. Иште, ишбу повестининъ концепциясы да шудыр.

Озюнинъ кечмишини баш къараманнынъ озю тарифлегени ичюн мында акъыкъыйлик туюсю бар. Амма тарихий эсерде типиклештирюв усулыны къуллаанмагъа акъкъы огъан муэллиф бедий уйдурманы къоша. Шунынъ ичюн олса керек, языджи кенди къорантасы, яни агъалары, анасы, койдеки топлашув киби алларны «джельп этмек» имкянындан файдалана. Бойле янашув баш къарамангъа да.ю накъильджиге де озьлерининъ рухий алларыны тавсиятлыджа ифаде этмеге ярдым эте. Бу эсерде муэллифнинъ образы кечмишни ве бугунни бирлештириджи бир васта мисалидир. Накъильджи къараман (яни муэллифнинъ озю) окъуйыджыгъа эсернинъ бельки зор анълашыладжакъ ерлерини къолайджа анъламагъа, керек олгъанда исе шу моментлерни этрафлыджа ачмагъа ярдым эте. Бойледже, меселя, тасили даа

къувамына етмеген Абдерешид оджанынъ Махульдюр коюне кельмесине не себеп олгъаныны, Саабэ апте яш оджагъа бир арада не ичюн сувукъ мунасебет къургъаныны, Яя Байрашевскийнинъ омюр аркъадашы Сафие оджапче дуйгъу-фикирлерини не ичюн мукъайтлыкънен бильдиргени анълашыла.

Иште, сюжети яваш-яваш илерилеген «Чорачыкълар» повести окъуйджынынъ анъына «усул-усул» синъе, башкъаджа этип ифаделегенде, мындаки адисе-вакъиаларда сюжет ве фабула мутенасиплиги сакъланып къала, базыда исе мантикъ, мундеридже ве бедий шейль ёлакъларыны тюзгюн этмек, бири-бирине келиштирмек огърунда муэллиф сюжет ёлагъынынъ кимерси эпизодларында чокъча толталмакъны ляйыкъ коре. Бу алларны накъильджи миллий озек (кой, авам халкъ, агъыр эмек) ве янъы сиясетнинъ (шиддетли ачлыкъ муии, Яя Байрашевскийни алмагъа кельген адамлар) къарышмасындан асыл олгъан кетишат муитинде ача. Автобиографик земинли бу повесть тарихий фактлар, фикир юрсетювлер саесинде тарихий кечмишининъ бир весикъасына чевриле...

Шамиль Алядиннинъ иджадий мирасында «Чорачыкълар» повести бир девирни къапатып, экинджисине адым атылгъан бир баскъычтыр ки, шимди о, «озюни тутмагъа», гъадабыны бастырмагъа, бир чокъ шейлерни атлап кечмеге меджбур. Тюневинки къоджаман девлетке лянетини о, сонъра, «Я – ваш царь и бог», «Орус Къырымда», «Кремль къурбанлары», «Махульдюрге бардым, агълап къайттым» киби публицистик эсерлеринде ягъдыраджакъ. Затен повестининъ муэллифи большевиклернинъ базы бир къылыкъларыны шанына сыгъдырмагъаны «Чорачыкъларда» да дуола – бу ал, меселя, «сход»гъа кельген халкънынъ музакересинде корюне: мал-мулькни чекип алмакъны озюне «зенаат эткен» девлетнинъ сиясетини халкъ къабул эталмай... Даа бир еринде накъильджи Исмаиль эфендининъ (мектеп мудири, кой имамы) тюшюнджелери вастасынен бойле фикир юрсете: «...Шимдики... шура акимieti бизге не эйилик япаджакъ? ...Диний анъанелеримизни, шериат тертибимизни, ибадетимизни... бутюн рухий варлыгъымызны ким къорчалайджакъ? Джемиет динсиз яшайджакъмы? Яшая биледжекми аджеба?... Дин къанаат иле хызмет

эте. Енъи укюмет!?!.. Мен оны, шура укюметини, бельки Хайбулланынъ Якъубындан да зияде бекледим, о себептен бу енъи къурумгъа садыкъ оладжагъым. Лякин динсиз аят... оны тасавур этип оламам!.. [2, с. 444–445].

Нетидже. Анъылгъан яызджы омюрининъ сонъки 15-20 йылы девамында буюк тарихий эсер яратмакъ араретли гъаесинен яшагъан ки, «Тугъай-бей» адыны алгъан бу роман битирильмей къала. Анъылгъан эсерлер исе бу эсерге кечмек ичюн яхшы теджрибе ве темель олгъандыр. (Бу ерчигинде шуны да къайд этмейип кечалмайджамыз ки, Яя Байрашевскийнен субетлешмекте олгъан генч Абдурешид оджа Селяметовнынъ 1648 сенеси Къырым ханы III Ислям Герайнынъ Украинагъа косътерген арбий ярдымындан хабердар олгъанына къувана. Шимди муэллифнинъ асыл макъсады яш оджанынъ бильгенини ургъуламакъ дегиль де, шанлы тарихымызда бойле аллар олып, яызджынынъ олардан окъуйджысынынъ да хабири олмасына менфаатлы экенине бир ишареттир, деп тюшюнемиз. Булар илериде амельге кечеджек иджадий план киби олып чыкъты затен). Бу эсерлернинъ бир комплекс оларакъ огренильмеси Шамиль Алядиннинъ тарихий несир саасындаки енъишлеримизге къошкъан иссесини толуджа бельгилемеге имкъан берир. Фикиримиздже, бу такъым тарихий меселелерни совет девринде бойле теренлиги ве къаврамынен несир саасында гъалиба ялынъыз Шамиль Алядин тасвирлемеге икътидарлы эди. Иште, тамам бу меселенинъ айдынлатылмасы бельки бизим де тарихий эсерлер джеэтинден башкъа халкълар эдебиятынен (халкъымызнынъ къадеринде юзь берген маджералы алларны эсапкъа аларакъ, эбет) ярышлашмагъа ляйыкъ олгъан эсерлеримиз мевджут олгъаныны косътерир.

Список литературы

1. Шамиль Алядин замандашларынынъ хатырлавларында. Эдипнинъ рухий дюньясы. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2013. – 296 с.
2. Алядин Ш. Чорачыкълар. Сайлама эсерлер / Ш. Алядин. – Ташкент, 1987. – 560 с.
3. Алядин Ш. Ер делиджилер / Ш. Алядин. – Ташкент, 1991. – 224 с.